

LEZING

Spiritualiteit en Maatschappelijke Verantwoordelijkheid

Symposium “Spiritualiteit zoeken, proeven, doen”

Veertig jaar Titus Brandsma Instituut

Nijmegen, 12 april 2008

Op het einde van de vorige eeuw, bij de aankondiging van de viering van het Jubileumjaar 2000, heeft Paus Johannes Paulus II de aandacht van de universele kerk gevestigd op de talloze martelaren en martelaressen die in de afgelopen eeuw hun bloed en hun leven gegeven hebben voor Christus en Zijn Evangelie. “Aan het einde van het tweede millennium is de kerk weer een kerk van martelaren geworden”, schrijft de Paus in zijn apostolische brief “Tertio Millennio Adveniente” (nr. 27) en hij voegt eraan toe: “dit getuigenis mag niet in vergetelheid raken”. De Paus riep de plaatselijke kerken op “te doen wat in hun vermogen ligt om de herinnering aan hen die het martelaarschap hebben ondergaan niet verloren te laten gaan”.

Precies dat heeft de Nederlandse kerk gedaan met betrekking tot de Friese karmeliet, pater Titus Brandsma, (geboren op 23 februari 1881, door de nazi's gearresteerd wegens zijn verzet tegen de jodenvervolging, op 26 juli 1942 in het concentratiekamp Dachau omgebracht; en op 3 november 1985 te Rome zalig verklaard).

Om de herinnering aan deze bloedgetuige levendig te houden, is hier in Nijmegen, in de stad waar hij bijna twintig jaar eerst professor – in de filosofie en in de geschiedenis van de mystiek – en later ook rector magnificus was aan de jonge katholieke universiteit, eerst het Titus Brandsma-instituut opgericht en later ook het monument “Titus Brandsma Memorial”. Een ‘monument’ is volgens Van Dale: een gedenkteken dat de herinnering doet voortleven aan een persoon of gebeurtenis, die nog steeds van invloed is, en van actueel belang blijft. Het woord is afgeleid van het latijnse ‘monere’, dat zowel ‘herinneren’ betekent, als ‘waarschuwen, aansporen, bezielen’. In de Duitse taal zijn er twee verschillende woorden voor: “Denkmal” en “Mahnmal”.

Zeker nu aan het begin van de nieuwe eeuw het geweld weer is losgebarsten in ongekende hevigheid sinds de aanslagen van de 11^e september 2001 en de daaruit voortgekomen oorlogen in Afghanistan en Irak. Terwijl andere oorlogen en gewelddadigheden vanuit de vorige eeuw zich nog steeds voortslepen in deze eeuw, zoals in het Midden Oosten, in Tsetsjenië, in Sudan, in Congo, in Columbië.

* * * * *

Nu we vandaag hier in Nijmegen bijeen zijn vanwege het veertigjarig jubileum van het Titus Brandsma Instituut, wil ik graag ons, hier bijeen, herinneren aan het nog steeds actuele voorbeeld van deze martelaar, die vanuit de meedogenloze verschrikkingen van de laatste wereldoorlog ons inspireert tot onvermoeide en consequente inzet voor het Evangelie van vrede en verzoening.

Titus Brandsma vertegenwoordigt vele anderen die in die donkere dagen met hun leven getuigd hebben van het mensbeeld van het Evangelie, in vrijheid en verantwoordelijkheid, in protest tegen geweld, onderdrukking en oorlog, oproepend tot vrede en verzoening.

Reeds in 1931 waarschuwde Titus Brandsma tegen de toenemende oorlogsdreiging en in 1934 protesteerde hij publiekelijk tegen Hitler. Hij voorzag de desastreuze gevolgen van het nationaal-socialisme. Hij riep op tot daadwerkelijke gerechtigheid, gewetensvrijheid, verdraagzaamheid, geweldloosheid. Zelf beminnelijk en zachtmoedig van karakter verafschuwde hij tegenstellingen, eenzijdigheden, verabsoluteringen. Hij probeerde bruggen te bouwen en harmonie en verzoening te bevorderen. Maar Titus was niet bereid tot compromissen, hij veroordeelde op grond van het Evangelie de inhumane ideologie van het nationaal socialisme, met name wat betreft de rassenwaan en de vervolging van het joodse volk. Hij zette zich in voor de vrijheid van meningsuiting en was in dit alles onverzettelijk en onbuigzaam, een echte Fries, maar meer nog een onverschrokken leerling van Christus, desnoods tot in de laatste consequenties.

Hij was een fervent voorstander van de vredesbeweging van 1931 en in een preek in de Bergkerk te Deventer nam hij krachtig stelling tegen de waanzin en de misdaad van de wapenen en hij riep uit: “Ik zou de vredesboodschap van Christus willen herhalen, doen weerklinken over heel de wereld, ongeacht wie er naar mij luistert. Ik zou ze willen herhalen, zodat zij luisteren moeten wie eerst het hoofd afwenden, totdat allen haar hebben vernomen en begrepen. Juist het feit dat alom aan de vrede wordt gewanhoopt, dwingt mij te luider de vredesboodschap af te kondigen”.

Hoe eigentijds klinkt zijn kritische visie op de wereldsituatie van die dagen. Gelden de volgende woorden niet evenzeer nu, als we terugdenken aan de crisis rond Irak en de gevolgen zien van de oorlog die ondanks alle intense pogingen om de vrede te bewaren toch uitbrak. “Ik erken dat die vredesboodschap, hoezeer zij weerklink vond in vele harten, door de geschiedenis slecht is verstaan en ook in deze tijd door velen niet begrepen wordt. Oorlog is op oorlog gevolgd, en de vrede die de volkeren moe van de strijd sluiten, draagt de kiem van nieuwe oorlogen in zich. Tien jaar werken nu in allerlei internationale conferenties de

afgevaardigden der volkeren aan het onderzoek, aan de ernstige besprekingen over de vraag hoe men de kansen op oorlog kan verminderen. Het resultaat is droevig en vreselijk ontmoedigend. Allerwege stuit men op de grootste moeilijkheden. Elk strijdt voor zijn eigen belang, sterker nog, voor zijn behoud en men ziet geen uitweg hoe die strijd van ieder om het zijne zou kunnen worden opgelost door het wegnemen van tegenstellingen”.

Titus zoekt naar de diepere oorzaken die geweld en oorlog ten gevolge hebben en hij vindt deze in het onbeperkt streven naar eigen voordeel en naar eigen macht. Aan deze oorzaken moet iets gedaan worden, op elk niveau van de samenleving, in alle relaties tussen mensen, groepen en landen: “als we rondom ons geen begrip vinden voor het ware, in de maatschappij wortelende begrip van de vrede, dan hapert er iets aan de ontvankelijkheid van de mensen voor dat begrip, dan is er geen bestrijding van de oorlog nodig, dan moet er dieper gezocht worden, dan is hervorming nodig van de zieke maatschappij”.

Titus wijst ook op de noodzakelijke therapie om de samenleving, hier en wereldwijd, te genezen, weer gezond te maken: “Er moet een gezonde geest komen in het maatschappelijk leven, gedacht moet worden aan een meer positieve vredesinstelling in het maatschappelijk leven om daardoor de oorlog in de kiem te smoren. Waar nu de politiek van de onderscheiden landen zo goed als geheel door het eigenbelang wordt beheerst en bij de onderhandelingen niemand een duimbreed wijkt, dan alleen wanneer hij er voordeel voor zichzelf in ziet, daar moet er aan gedacht worden dat de samenleving slechts dan tot bloei kan komen, als men niet tevreden is met de anderen geen nadeel te doen, maar men de samenleving begrijpt als het middel om elkaar diensten te bewijzen en door uitwisseling van diensten gezamenlijk vooruit te komen. Laten we ons niet al te egocentrisch opsluiten in onszelf en ons blind staren op het louter eigenbelang, maar beseffen dat we tot roeping hebben en daarin een groot geluk bestaat, dat wij anderen gelukkig maken. De eigenliefde en de hebzucht zijn de grote kwalen van deze tijd en de diepe oorzaken van de oorlog. Daartegen moeten wij stelling nemen. Dan alleen kunnen we vruchtbaar vredeswerk verrichten”.

De ‘tegenbeweging’ waartoe Titus de christenen van zijn tijd opriep en die nog steeds urgent is, is de tegenbeweging vanuit het Evangelie. Christus heeft ons de blijde boodschap gebracht dat God liefde is en dat de mens geschapen is naar Zijn beeld en gelijkenis, dus voor de liefde, om de liefde van God voor ieder mens te beantwoorden en om de medemens lief te hebben. Het dubbelgebod vormt de kern van het Evangelie: God beminnen met heel je hart en de naaste als jezelf, en deze twee vormen een onverbreekelijke eenheid. Je kunt niet God dienen zonder dienstbaar te zijn aan anderen. Uit liefde, belangeloos. Dat is evangelische

‘gerechtigheid’, ofwel recht doen aan de twee wezenlijke relaties van het menselijk bestaan: tot God, Schepper en Verlosser, en tot de medemens, onze broeders en zusters, kinderen van dezelfde Vader. Christus geeft zijn leerlingen deze dynamische opdracht: “dat ge elkaar liefhebt, zoals Ik u heb liefgehad. Niemand heeft groter liefde, dan hij die zijn leven geeft voor de ander” (Joh. 15, 12-13).

* * * * *

Toen wij met vijfhonderd jongeren van Rotterdam vertrokken, met de boot, naar de Wereldjongerendagen in Keulen, was Titus Brandsma – samen met Karl Leisner en Edith Stein – onze “virtuele” reisgenoot aan boord. Bij het vertrek heb ik de jongeren de symbolische betekenis van onze reis uitgelegd. Om in Keulen te komen en daar Christus te ontmoeten, moesten we tegen de stroom in varen, zo het voorbeeld volgend van Edith, Karl en Titus.

Ons bisdom heeft deze evangelische ‘**tegenbeweging**’ uitgedrukt in een trits van drie begrippen, die alle drie met de letter ‘s’ beginnen – gemakkelijk te onthouden, maar niet eenvoudig om ze alledrie de juiste plaats te geven in het leven van iedere dag – samen vormen ze een volledig evangelisch programma. De eerste twee begrippen corrigeren vanuit het Evangelie de te ver doorschietende secularisering en individualisering van de moderne mens omdat ze ons terugvoeren tot de voor het menselijk bestaan wezenlijke relaties tot God en de medemens, de twee onlosmakelijk met elkaar verbonden zijden van het nieuwe gebod van de Heer: deze begrippen zijn: spiritualiteit en solidariteit. Ze vormen samen de fundamentele opdracht om de waarheid te doen!

Spiritualiteit betekent: persoonlijke beleving en gemeenschappelijke uitwisseling van de Godservaring in ons leven: een kinderlijk vertrouwen in God, onze barmhartige Vader, die weet wat we nodig hebben en die naar ons omziet en op ons wacht; de ontmoeting met Christus, de Verrezen Heer, die met ons op weg is, zoals Hij aan zijn leerlingen beloofd heeft, alle dagen, tot aan de vervulling van ons leven en van de geschiedenis; de bezieling van de Heilige Geest, de Helper, die tot ons spreekt om ons in herinnering te brengen wat Jezus ons geleerd heeft en die ons, wanneer we naar Hem luisteren, tot de volle waarheid zal voeren en ons de kracht geeft om deze waarheid te volbrengen.

Solidariteit betekent dat de liefde van Christus ons hart opent voor de medemens, vooral wanneer deze in nood is, honger lijdt, ziek is of eenzaam, of buitengesloten. Niet alleen in onze eigen omgeving, langs de weg die we dagelijks gaan, maar ook veraf in andere delen van de wereld, waar mensen leven in mensonwaardige omstandigheden van extreme armoede en gewelddadige onderdrukking. Wij ontvangen daar dagelijks alle informatie over, maar herkennen we in de gezichten van de slachtoffers van armoede en honger, van natuurrampen, van oorlog en geweld, die op ons televisiescherm verschijnen, het gelaat van Christus, die zich met hen identificeert en ons aanspreekt op onze medeverantwoordelijkheid en liefdevolle dienstbaarheid (vgl. Mt. 25!)? Godsdienst is dienst aan de mensen, vooral aan hen die nood lijden. We kunnen God niet onder ogen komen wanneer we onze naaste negeren in het beroep dat deze doet op onze liefde.

Maar er is nog een derde begrip dat met een 's' begint en dat de noodzakelijke voorwaarde is om onze verantwoordelijkheid tegenover God en de medemens waar te maken. Dat is de deugd van de 'sobrietas', **soberheid** in onze Nederlandse taal, een van de vier kardinale deugden, in de klassieke moraal 'temperantia' genoemd. Bedoeld is die deugd die ons in staat stelt om zelf stappen terug te doen om ruimte, tijd, aandacht, energie, geld, om niet en belangeloos ter beschikking te stellen aan de ander. Deze deugd heeft te maken met de bereidheid om te vasten, om zich te versterven uit liefde voor God en de naaste. De moderne mens dreigt zich te zeer te concentreren op zichzelf, op welvaart, op ongeremd consumeren, meer loon, meer geld, meer luxe en comfort, meer vrije tijd en vakanties, meer technische hulpmiddelen voor vervoer, voor communicatie, voor vrijetijdsbesteding, steeds meer en beter en sneller. Hij dreigt de goederen van de aarde voor zichzelf op te eisen, waardoor anderen te kort komen, nú miljoenen mensen in andere continenten, later de komende generaties. Het gaat ons hier en nu in het rijke Westen té goed. 'Het kan minder' en het moet minder!

We moeten onze rijkdom delen. Het Evangelie waarschuwt ons voortdurend voor het ons mensen ingeboren gevaar dat we alleen aan onszelf denken. Door versobering in alle sectoren van ons leven moeten en kunnen we meer ruimte en tijd scheppen voor de ander en de Ander. Als christenen mogen we niet meegaan met de consumptiemaatschappij, omdat wij onze verantwoordelijkheid beseffen voor de velen die hier in ons midden, maar nog veel talrijker en schrijnender in andere continenten, moeten leven ver onder het niveau dat wij hier als bestaansminimum beschouwen (zie de "Millennium Development Goals"!)

* * * * *

Deze drie s-en zijn onmisbaar ook in de politiek en in de ‘civil society’. In de economische wereld is eveneens **tegenspel** van andere waarden nodig, die veelal basaal worden aangevoeld door iedereen, ook door jongeren: rechtvaardigheid, eerlijkheid, oprechtheid, menselijke waardigheid, respect voor de ander, recht op leven en vrijheid en andere mensenrechten, maar in de samenleving steeds weer onder druk komen te staan. Een onderneming is niet alleen een werkverschaffer. Medewerkers willen ook dat hun bedrijf een goed en gerespecteerd onderdeel van de samenleving is. Ze wensen een bedrijfscultuur waarin het veilig, vertrouwd en prettig werken is. Met aandacht voor goede onderlinge relaties en voorkoming en bestrijding van ongewenst gedrag.

Binnen veel ondernemingen wordt reeds gewerkt aan een bedrijfscultuur van “**maatschappelijk verantwoord ondernemen**”. Er is groeiende aandacht voor de rol van het bedrijfsleven in de samenleving. In brede kring wordt gesproken over de grenzen van de groei, de grenzen van het milieu, de toekomst van de mensheid, de noodzaak van duurzame ontwikkeling.

Shell introduceerde *people, profit, planet*, de ‘triple bottomline’ die al snel door anderen is overgenomen en die veelvuldig wordt opgevoerd in studies en in sociale jaarverslagen van ondernemingen.

Economische ontwikkeling en groei zijn zeker waardevol. Zij hebben veel goeds gebracht en doen dat nog steeds. Maar ze mogen niet een ‘geloofsartikel’ worden. Het economisch handelen is een instrument om doelen te bereiken, geen doel in zichzelf. Het gaat erom dat ondernemingen zodanig opereren, dat er verantwoord rekening wordt gehouden met de economische, sociale en relationele belangen van direct en indirect betrokkenen. De drie P’s mogen niet alleen maar een modieuze business slogan zijn.

Daarbij is het noodzakelijk de waarden nader te specificeren die hiermee samenhangen, vooral wat betreft de sociale component en wat betreft de interne relaties zowel binnen de onderneming als tussen de onderneming en de samenleving. In concreto, als voorbeelden: de relatie tussen het werk en het gezin, de behoefte aan collectieve rustmomenten ten bate van de sociale cohesie op diverse niveau’s, de eigen waarde van culturele bijdragen aan de samenleving.

Maar vooral de ‘**spirituele**’ dimensie van werk en ondernemingsgeest verdient meer aandacht en zorg. Deze dreigt steeds meer te verkommeren door de economisering van de samenleving en de overaccentuering van het betaalde werk, hoewel er ook een tendens te constateren is om

een nieuwe, meer humane en humaniserende balans te vinden. Al eerder heb ik voorgesteld de ‘trias’ van Shell aan te vullen met de ‘p’ van **pneuma** (geest), om de geestelijke dimensie uit te drukken die voor authentieke humaniteit onmisbaar is.

* * * * *

Terug naar Titus Brandsma, tenslotte. Titus leefde en werkte uit de drang naar liefde: liefde tot God en de Heer, liefde tot de medemens, vooral voor de bedreigde en onderdrukte medemens, zoals de joden onder het regime van Hitler. Bij Titus was dat één beleefde werkelijkheid: vanuit zijn mystieke, spirituele Godservaring kwam hij tot concrete, ook politieke solidariteit met de medemens. Godfried Bomans getuigt van Titus: “Aan Brandsma, hoogleraar in de geschiedenis, is het beschoren geweest zelf de ‘via dolorosa’ die hij in zijn colleges als ‘nacht der zinnen’ beschreef, tot het einde toe te bewandelen. Hij deed dit op een wijze die een indrukwekkend practicum was van wat hij in zijn leven theoretisch had voorgestaan”.

Tijdens de nationale bedevaart naar Dokkum in 1939 preekt Titus over de liefdesboodschap van het Evangelie: “laat de theorie (die van de germaanse nazi-ideologie) de liefde verwerpen en veroordelen, haar een zwakheid noemen, de praktijk van het leven zal haar altijd weer een kracht doen zijn, die de harten van de mensen overwint en gevangen houdt. Zie hoe ze elkaar liefhebben. Dit woord van de eerste christenen moeten de nieuwe heidenen weer van ons kunnen zeggen. Dan zullen wij de wereld overwinnen”.

Deze liefde bracht Titus tot zijn onvoorwaardelijke verzet tegen de oorlog, tegen het geweld, tegen de onderdrukking. Langs een lange weg van gebed en ascese bleef hij trouw aan de evangelische opdracht tot aan het bittere einde: de arrestatie, het concentratiekamp, waar hij vaak tot bloedens toe geslagen werd, uiteindelijk de dodelijke injectie.

Zijn getuigenis – martyrion – mogen wij niet vergeten, evenmin als dat van vele anderen uit de vorige eeuw. Zijn voorbeeld zet ons aan om de aanbeveling die de apostel Paulus enkele maanden voor zijn marteldood vanuit de gevangenis in Rome schreef aan zijn leerling Timotheüs: “draag nu ook jij je deel bij in het lijden en de inspanning voor het Evangelie, in de kracht van God” (2 Tim. 1, 8).

Mgr A.H. van Luyn s.d.b.
bisschop van Rotterdam